

ЕПІТЕТНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОТИВУ ПОДОРОЖІ В «МЕРТВИХ ДУШАХ» М. ГОГОЛЯ ТА «ЧАРІВНОМУ ЛІХТАРІ» Ю. КРАШЕВСЬКОГО

Ольга Гаряча

ABSTRACT

Artykuł dotyczy analizy roli epitetów w interpretacji motywu podróży w „Martwych duszach” Mikołaja Gogola i „Latarni czarnoksiężskiej” J. Kraszewskiego. W artykule przedstawione zostały wnioski badania dotyczące specyfiki funkcjonowania epitetów oraz struktur epitetowych w tekstach M. Gogola i J. Kraszewskiego.

Słowa kluczowe: epitet, struktura epitetowa, motyw, postać, M. Gogol, J. Kraszewski

Стаття присвячена аналізу ролі епітетів в інтерпретації мотиву подорожі в «Мертвих душах» М. Гоголя та «Чарівному ліхтарі» Ю. Крашевського. У дослідженні зроблено висновки щодо специфіки функціонування епітетів та епітетних структур у текстах творів М. Гоголя та Ю. Крашевського

Ключові слова: епітет, епітетна структура, мотив, образ, М. Гоголь, Ю. Крашевський

The article is dedicated to the epithet structures' analyses as means of motive of travelling interpretation in „Dead souls” by N. Gogol and „Magic lantern” by J. Kraszewski. The aim of this investigation is also to identify the role and functions of epithet in the process of the motive functioning and perception. While the analyses has been done it has been summarized that motive of travelling fulfills numerous functions. Among others this motive does plot organizing function. The epithets give this motive unique symbolization in both „Dead souls” by N. Gogol and „Magic lantern” by J. Kraszewski. As for the oncoming perspective of this investigation the comparative analyses will help to identify the type of relations between the main images of mentioned works.

Key words: epithet, epithet structure, motive, image, N. Gogol, J. Kraszewski

Статья посвящена анализу роли эпитетов в интерпретации мотива путешествия в «Мертвых душах» Н. Гоголя и «Волшебном фонаре» Ю. Крашевского. В исследовании сделано выводы по специфике функционирования эпитетов и эпитетных структур в текстах произведений Н. Гоголя и Ю. Крашевского

Ключевые слова: эпитет, эпитетная структура, мотив, образ, Н. Гоголь, Ю. Крашевский

Мотив подорожі є знаковим для російської літератури, оскільки до нього часто звертаються у творах письменники та поети, наприклад: М. Карамзін, М. Лермонтов, М. Надєждін, М. Некрасов, О. Пушкін, та ін. Особливе місце мотив подорожі займає і у творчості М. Гоголя, зокрема в поемі «Мертві душі».

В літературознавстві неодноразово висловлювалася думка, що поема М. Гоголя «Мертві душі» є значущою при аналізі особливостей функціонуван-

ня мотиву подорожі в російській літературі. Ю. Манн у праці «В пошуках живої душі» стверджує наступне: «До М. Гоголя російські автори користувалися традиційними романними прийомами, такими, як таємниця походження головного героя, переслідування його зловмисниками, а з іншого боку — підтримка і заступництво людей добродесних. Персонаж без досить переконливих мотивів вільно пересувався з одного географічного пункту до іншого» [4, 13]. У цій самій праці Ю. Манн стверджує, життєвість фабули «Мертвих душ» полягає в тому, що вчинки Чичикова обумовлені актуальною для того часу ідеєю купівлі-продажу душ. Ця ідея витікала із особливостей соціальних зв'язків та суспільних відносин. Для досягнення логічності в організації такого сюжету М. Гоголь і звернувся до мотиву подорожі.

Даючи термінологічне визначення мотиву, О. Веселовський стверджував, що мотив — це найпростіша одиниця оповіді, елементарна частина сюжету, яка є семантично єдиною [1]. І. Силантьєв трактує ці слова так: «мотив схожий на слово, довільному розпаду на морфеми якого також запобігає семантична єдність його значення» [6, 17].

Дослідження епітетної інтерпретації мотиву подорожі у творах М. Гоголя та Ю. Крашевського стане ефективним, якщо відштовхуватись від позиції В. Проппа. Він звертається до визначення цього терміну з іншої позиції. В. Проппа цікавить інваріантна модель мотиву, але не з точки зору семантичного аналізу, а з позиції функціонування елементів мотиву [5, 21-22].

М. Гоголь у творі «Мертві душі» та Ю. Крашевський у «Чарівному ліхтарі» прагнули висвітлити особливості життя і побуту сучасного їм суспільства. Письменники намагалися визначити типові проблеми населення. Плануючи опис представників різних верств суспільства М. Гоголь і Ю. Крашевський звернулися до мотиву подорожі. Цей мотив та образ подорожуючого доповнили тріаду оповідач-твір-реципієнт, надавши авторам змогу застосувати метод «типописання» (рос. типописание — термін В. Гіппіуса). Таким чином, головна функція мотиву подорожі — це забезпечення смислової цілісності тексту.

Перед реципієнтом — опосередкована оповідь, інтерпретуючи яку, він знайомиться з різними типами поміщиків, чиновників та селян. Подорож стає мотивом, імпліцитно чи експліцитно присутнім у текстах творів «Мертві душі» та «Чарівний ліхтар». Подорожуючий в обох творах виконує функції «путівника». Його враження від побаченого чи почутого впливають на трактування читачем того чи того образу.

Мотив подорожі є загальним для «Мертвих душ» та «Чарівного ліхтаря». Мета цього дослідження — аналізуючи епітетну складову, визначити стильові особливості функціонування цього мотиву. Тому аналізуємо і образи, асоціативно пов'язані із мотивом подорожі. До них належать образи: дороги, подорожуючого, трійки коней, візника.

Г. Гачев стверджував, що дорога є моделлю російського руху, основним організуючим образом російської літератури [2]. У «Мертвих душах» цей образ набуває нового звучання, чого автору вдається досягнути, звертаючись до мотиву подорожі.

У поемі М. Гоголь дає поширений опис реалій тогочасної російської іме перії. Твір починається із опису приїзду головного героя в губернське місто NN. Зауважимо, що автор не вказує назву міста. Зроблено це для того, щоб показати, що зображуване місто та його околиці типові для Росії.

У тексті поеми є наступні слова «город никак не уступал другим губернским городам» [3, 11], тобто місто NN було схожим на інші провінційні міста Російської імперії. Структурними компонентами наступних ланцюгів є колористичні епітети: «**сильно** была в глаза **желтая** краска на **каменных** домах и **скромно** темнела **серая** на **деревянных**» [3, 11]. Жовтий колір символізує хворобливий, нездоровий стан. Таким кольором пофарбовано кам'яні будинки чиновників, тому можемо зробити висновок, що ці чиновники духовно збіднені. Сірий колір дерев'яних будинків мешканців міста характеризує положення останніх у суспільстві, вони покірні та непримітні.

Виділяємо ланцюги епітетів із наведеної цитати: **сильно-желтая-каменных** та **скромно-серая-деревянных**, визначаємо метафору **сильно** была в глаза **желтая** краска та **скромно** темнела **серая**, ускладнену зазначеними епітетами. Вказана метафора ілюструє особливості існування пануючих верств населення та міщан. У другому ланцюжку епітетів визначаємо алітерацію на **с** та **р**: **скромно-серая-деревянных**. Таким чином, автор прагне передати динаміку боротьби за матеріальні блага. Місто, яке описується в поемі виглядає хворим, брудним та неохайним.

Наступний пункт подорожі Чичикова — село. Російське село зображується відразливим. В описі подорожі Чичикова до Манілова присутній і пейзаж: «... по обеим сторонам дороги: кочки, ельник, **низенькие жидкие кусты молодых сосен, обгорелые стволы старых, дикий вереск и тому подобный вздор**» [3, 21]. Цей пейзаж не є характерним для гоголівського стилю. У багатьох творах письменника визначаємо бінарну єдність людина-природа. Людина часто зображується із недоліками та гріхами, вона не є досконалою, на противагу природі. Типовий світ природи у М. Гоголя — ідеальний та гармонійний, тут все має своє місце і призначення. У «Мертвих душах» спостерігаємо згубний вплив людини на природу. Внаслідок взаємодії, людина занапастила її, порушивши природню гармонію, на це вказують епітети із уривку.

Опис природи рефлектує стан села. Про села вказується наступне: «постройкою похожие на **старые складенные** дрова, покрытые крышами с **разными деревянными** под ними украшениями в виде **висячих шитых узорами утиральников**» [3, 21]. Опис будинків свідчить про те, що їх мешканці можуть виживати в досить важких умовах проживання.

Водночас у такий спосіб ідентифікується і низький культурний рівень населення. Деякі люди живуть в одній будівлі із худобою: «**Бабы с толстыми лицами и перевязанными грудями смотрели из верхних окон; из нижних глядел теленок или высовывала слепую морду свою свинья**» [3, 21]. Слова автора, що це «**виды известные**», свідчать про типовість такого стану речей. Вказані особливості життя селян обумовленні перш за все практичністю.

У ставленні оповідача до селян немає осуду чи співпереживання. Актуальним є епізод із дядьками Міт'єм та Міняєм, які допомагали дістати бричку Чичикова із багнуки. Описи Міт'я та Міня у складнені порівняннями, структурними компонентами яких є епітети: «**Сухощавый и длинный дядя Митяй с рыжей бородой ... сделался похожим на деревенскую колокольню или лучше на крючок, которым достают воду в колодцах... Дядя Миняй, широкоплечий мужик с черною, как уголь, бородою и брюхом, похожим на тот исполинский самовар, в котором варится сбитень для всего прозябнувшего рынка**» [3, 91]. Інтенсивність використання епітетів не призводить до деталізації зображуваного. Використані епітети сприяють типізації образів, з одного боку автор

вдається до характеристики, а з іншого, вжиті тропи призводять до узагальнення предметів зображення. Формуванню асоціативних зв'язків сприяє апеляція автора до досвіду реципієнта.

У цьому епізоді актуалізується одна із головних проблем суспільства — безвекторність руху. Біля брички Чичикова зібралося багато людей, одні давали поради, інші намагалися щось зробити, але зрештою екіпажу вдалося зрушитися з місця тільки тоді, коли кучер всіх порозганяв, коні відпочили і самі по собі. Виявляється, що люди не намагалися насправді допомогти зрушити бричку з місця, їм подобалася плутанина, яка відбувалася довкола, адже, «*подобное зрелище для мужика **суцья** благодать*» [3, 91].

До проблеми безвекторності руху автор звертається і в кінці поеми: «*Не так ли и ты, Русь, что **бойкая необгонимая** тройка, несешься?.. Что значит это **наводящее ужас** движение? И что за **неведомая** сила заключена в сих **неведомых светом** конях?.. Русь, куда ж несешься ты, дай ответ? Не дает ответа. **Чудным** звоном заливаются колокольчик; гремит и становится ветром **разорванный в куски** воздух*» [3, 247]. Рух коней наводить жах, а самі вони сміливі та швидкі. Повтор ідентифікує, що джерело такої сили невідомо, посилюється емоційність в описі трійки коней.

М. Гоголь планував «Мертві душі» як трилогію. Внаслідок того, що письменнику так і не вдалося реалізувати свій задум, подорож Чичикова так і залишилася незавершеною, а питання «*Русь, куда ж несешься ты, дай ответ?*» риторичним.

Звернення Ю. Крашевського до мотиву подорожі у романі «Чарівний ліхтар» дозволяє автору висвітлити специфіку динамічності світу. Подорожуючи, Станіслав знайомиться із представниками різних категорій населення Волині. Використання такого обумовлене необхідністю логічно поєднати предмети зображення. Звернення до мотиву подорожі надає автору можливість поглибити характеристику персонажів, зміцнивши художньо-естетичний аспект твору. Станіслав приїздить до дядька Августа у відчаї, його подорож має за мету віднаходження кохання та пошук свого місця у суспільстві. На відміну від «Мертвих душ», де інформація про головного героя, Чичикова, пропонується дозовано, інтрига стосовно його походження та переживань тримається до останнього розділу, Ю. Крашевський одразу дає опис Станіслава.

Повернувшись з навчання, герой бореться сам із собою, розривається між двома країнами, Німеччиною та Польщею. Станіслава супроводжує відчуття провини, за те, що він чужий для своєї Батьківщини: «*Otóż, jadę wprost z uniwersytetu, z podróży, skończywszy edukację tak, że w kraju jestem **jak obcy i do niczego niezdatny***» [7, 9]. Епітет **obcy** в складі порівняння ідентифікує переживання героя, а епітетною структурою **do niczego niezdatny** визначається ступінь цих переживань. Стась нездатний до нічого. В його виправдання оповідач вказує наступне: «*wychodząc ze szkół, z uniwersytetu, syn obywatelski nie ma przed sobą **wyznaczonej** drogi, nie jest specjalnie niczym*» [7, 189]. Епітетну структуру **wyznaczona droga** трактуємо як відому, обрану чи узгоджену дорогу. Головний герой роману такої дороги немає.

Надією для Станіслава могло б бути кохання «*I ja tu koniecznie także tam projekt wkochania się w kogoś*» [7, 11]. Як він стверджує, молодий хлопець мусить когось кохати. Далі Станіслав говорить що він не має наміру оженитися тільки закохатися в когось бажано, щоб це була мила гарна, багата а голов-

не заміжня жінка. Таке кохання не приносить головному герою роману втіхи: *«jest że to miłość, miłość znowu? Droga do nowego zawodu, do nowych smutków»* [7, 60]. З уривку розуміємо, що таке кохання — це дорога до нового смутку. Воно не вирішить життєвого пошуку героя. Пояснюється це тим, що Станіслав дійсно закохався в одружену жінку та разом вони бути не можуть.

Дядько Август, розуміючи пікантність ситуації та переживання племінника, *«namówił Stasia na tę podróż w nadziei, że ona go rozerwie»* [7, 135]. Так, лінія кохання підсилює сумніви та переживання головного героя. Станіслав бореться зі своїми почуттями до графині Юлії. Згодом, він вирушає у подорож, а фактично тікає від кохання та відповідальності. Такий авторський прийом дає головному героєві можливість осмислити ситуацію та створює інтригу сюжетної лінії.

Під час подорожі Станіслава спостерігаємо описи різних міст, хоча вони залишаються містами *«które wewnątrz niczym się nie odznacza»* [7, 135]. Тобто, ці міста є безликими, щоправда зустрічаються і деталізовані описи архітектури: *«przejechali Ostróg, który nawet w zimie tak jest piękny i zastanawia ruinami tyłu gmachów, spojrzeli na Collegium, na mury zamku i cerkwi troickiej; minęli Korzec, drugą ruinę, z swym zamkiem nad wodą, wyglądającym z pośrodku zdziczałych drzew, z kościołem, ruiną i wałami, co niegdyś miasto otaczały»* [7, 135]. Бачимо, що опис міст подається досить сухо, як система фактів. В описі присутні епітети, за допомогою яких можемо визначити ставлення наратора до предмета зображення. Реальна подорож є нараційним рушієм твору та відбувається паралельно із духовною подорожжю героя роману.

Спокутою для Станіслава стає смерть коханої та душевні страждання. Порятунком він знову знаходить у подорожі та вирушає в дорогу.

У стилі Ю.І. Крашевського поєдналися інтерес до повсякденного та надзвичайного, використання реалістичних та романтичних тенденцій. Письменник поєднував зображення буденних явищ та природи, архітектури, народної культури. Художня реалізація мотиву подорожі зумовлена потребою автора динамізувати сюжет «Чарівного ліхтаря», поглибити характеристику персонажів і зміцнити художньо-естетичний аспект твору. Тут мотив подорожі набуває нової форми реалізації, яка визначає специфіку його нарративного дискурсу.

У висновку зауважимо, що М. Гоголь у «Мертвих душах» і Ю. Крашевський у «Чарівному ліхтарі» прагнули зобразити типових представників різних верств населення. Для досягнення цієї мети, необхідно було віднайти те що їх би об'єднувало. Таким інструментом став мотив подорожі. Отже, у вказаних текстах мотив подорожі забезпечує смислову єдність тексту, епітети виконують стилетвірну функцію.

Для характеристики побуту М. Гоголь використовує колористичні епітети. Вони дають об'єктно-матеріальну характеристику предмета зображення. За допомогою таких епітетів реципієнт твору отримує реалістичне уявлення про предмет зображення. Колористичні епітети вживаються і для вираження психо-емоційного стану представників суспільства. Для інтенсифікації аудіального ефекту автор будує ланцюги епітетів за алітераційним принципом.

Спільним для «Мертвих душ» та «Чарівного ліхтаря» є те що, завдяки використаним епітетам мотив подорожі набуває унікального символізму. Він виражається через формування у реципієнта конкретних асоціативних зв'язків та актуалізацію внутрішньої форми предметів зображення. Зокрема, через характеристику контекстуально споріднених образів, наприклад, дорога-подорожуючий-трійка коней-візник.

Оскільки, мотив подорожі виконує сюжетоорганізуючу функцію, його використання уможливорює логічне поєднання описів різних представників суспільства. Перспективу цього дослідження вбачаємо у порівняльному аналізі основних зображуваних типів. За допомогою інтерпретації епітетарію зможемо ідентифікувати їх подібні та відмінні риси. Компаративний аналіз уможливить визначення типу зв'язків між образами, які функціонують в «Мертвих душах» М. Гоголя та «Чарівному ліхтарі» Ю. Крашевського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. — М. : Высшая школа, 1989. — С. 300-307.
2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира / Георгий Гачев. — М. : Советский писатель, 1988. — С. 174-182.
3. Гоголь Н. В. Мертвые души. Том первый // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — [М.; Л.] : Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 6. Мертвые души. Том первый. — 1951. — 247 с.
4. Манн Ю. В. В поисках живой души: «Мертвые души». Писатель — критика — читатель / Ю. Манн. — М. : Книга, 1987. — 351 с.
5. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / Владимир Пропп. — Л. : Academia, 1928. — 152 с.
6. Силантьев И. В. Поэтика мотива / Игорь Силантьев. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 296 с.
7. Kraszewski J. I. Latarnia czarnoksiężka: obrazy naszych czasów / Józef Ignacy Kraszewski. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1988. — 201 s.